

ВПЛИВ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КОЛА НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА

Анотація. На основі еґо-документів (щоденників та мемуарів Євгена Чикаленка) автор простежує, як елисаветградська доба життя Є. Чикаленка вплинула на формування його національної ідентичності. Автор робить висновок, що саме під впливом проукраїнської інтелігенції Єлисавета остаточно виробився патріотичний світогляд Є. Чикаленка. Особливий вплив на розвиток національної свідомості митця мав український професійний театр та участь в елисаветградському гуртку, який організував Опанас Михалевич – колишній член Київської громади. Автор звертає увагу на комеморативні аспекти та перспективи вшанування пам'яті Є. Чикаленка в Кропивницькому.

Ключові слова: еґо-документи, щоденники, мемуари, інтелектуальне коло, Єлисаветград, театр, національна ідентичність, громада, меценат.

Mytrofanenko Yuriy Stanislavovych,

THE INFLUENCE OF THE ELISAVETGRAD INTELLECTUAL CIRCLE ON THE DEVELOPMENT OF YEVHEN CHYKALENKO'S NATIONAL CONSCIOUSNESS

Abstract. On the basis of ego-documents (Yevhen Chykalenko's epistolary and memoir legacy) the author traces how the Yelisavetgrad period of Ye. Chykalenko's life influenced the formation of his national identity. The author concludes that Ukrainian professional theater and participation in the Yelisavetgrad circle organized by Opanas Mykhalevych, a former member of the Kyiv community, focused on the commemorative aspects and prospects of honoring the memory of E. Chykalenko in Kropyvnytskyi.

Keywords: ego-documents, epistolary, memoirs, intellectual circle, Yelisavetgrad, theater, national identity, Gromada, patron

21 грудня 2021 року виповнюється 160 років від дня народження Євгена Харлампійовича Чикаленка: відомого українського підприємця, мецената, громадського діяча, учасника Української революції 1917–1921 рр. Без цієї особистості неможливо уявити історію України другої половини XIX – початку XX ст. Постає Є. Чикаленка включено до переліку персоналій програми з історії України 9 класу та до програми зовнішнього незалежного оцінювання з історії України [1, с. 185]. Особистість відомого мецената пов'язана з нашим краєм: упродовж 1875–1881 рр. Є. Чикаленко жив та навчався в Єлисаветграді. Саме в цей період, за влучним висловом дослідника Леоніда Куценка, «Євген Чикаленко пройшов повний курс освідчення в українстві» [2, с. 87].

Протягом 2021 в Україні відбулося декілька потужних наукових конференцій: 5 листопада

2021 року у місті Харків пройшла конференція «Теоретичні та прикладні аспекти біографістики: до 160 - річчя від дня народження Євгена Чикаленка»; 26 листопада в місті Києві – «Євген Чикаленко у модернізаційних змінах українського суспільно-економічного життя кінця XIX–XX ст.». Одним з напрямків програми конференції, проведеної на базі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, був напрям під назвою «Вплив університетського середовища» на особистість Євгена Чикаленка. Саме цей пункт спонукав долучитися до участі в конференції, маючи на меті привернути увагу всеукраїнського

загалу учасників до елисаветградського періоду життя Євгена Чикаленка. Бо саме в цю добу, ще до навчання в Київському та Харківському університетах, під впливом прошарку української творчої спільноти Єлисавета (так

вони називали Єлисаветград) сформувалася українська національна ідентичність Є. Х. Чикаленка. Це відбулося під впливом єлисаветградського інтелектуального кола української інтелігенції. Під інтелектуальним колом маємо на увазі вплив різних прошарків «єлисаветградських українців», а це вже вислів самого Євгена Чикаленка на розвиток його національної ідентичності [8, с. 89]. Результатом участі в двох конференціях стала публікація, що може зацікавити освітян та науковців, що цікавляться як історичним краєзнавством, так і особистістю Є. Чикаленка.

Метою статті є аналіз єлисаветградського періоду життя Є. Чикаленка, генезис його патріотичного світогляду.

Основною джерельної бази є його документи Є. Чикаленка: багата мемуарна та епістолярна спадщина, в якій автор значну увагу приділив єлисаветградській добі свого життя [6; 7]. Особливо це стосується його спогадів [8]. Назва «Єлисаветград» на сторінках мемуарів зустрічається доволі часто, пов'язуючи різні етапи життя Є. Чикаленка з єлисаветградською добою [8, с. 150]. Також автором використано спогади Олександра Семененка – автора надзвичайно цікавих та важливих для розуміння суспільних та культурницьких процесів у Єлисаветграді другої половини XIX ст. [5]. Вони дозволяють зрозуміти, чому саме єлисаветградська доба життя Є. Чикаленка мала вагомий вплив на формування його національної ідентичності.

Крім того, автор скористався дослідженнями Інни Старовойтенко – провідного фахівця біографії Є. Чикаленка, зокрема її монографією «Євген Чикаленко: людина на тлі епохи» [4].

Паростки національної ідентичності в Євгена Чикаленка було сформовано ще в одеський період його життя (1870–1875) вчителем історії Леонідом Смоленським в пансіоні, в якому навчався Євген Чикаленко [8, с. 79]. Наступним українським містом в житті Євгена Чикаленка був Єлисаветград – вже інший повітовий центр Херсонської губернії. Що ж являв собою Єлисаветград або Єлисавет, до якого в 1875 році прибув для навчання в Земському реальному училищі чотирнадцятирічний Євген Чикаленко? Чи не найкраще про це місто на Інгулі написав його уродженець Олександр Семененко у книзі «Харків, Харків...»:

«Цей Єлисавет-Єлисаветград мав у собі багато неповітового... Ну й тут, звичайно, напрошується наш плаксивий, заяложений трафарет: зрусифіковане українське місто. Справді — трохи чиновників, суд, адвокати, єврей-комерсанти, так би мовити, загальноросійське воно. Але тут починається «але»...

Чорноморський степ підходив аж до центру цього міста, ступаючи владно через незнищені всеросійською нівеляцією околиці — Мотузьянку, Балку, Забалку, Кузні, Закузнями, Чечору...».

Це тут секретар повітової поліції Іван Тобілевич виріс на драматурга Карпенка-Карого. Тут вирости Кропивницький, Саксаганський, Садовський. Тут скінчив гімназію Винниченко. Тут після заслання жив і працював для людей лікар-чоловіколюбець Опанас Іванович Михалевич, член «Старої київської громади» [3].

Павло Житецький – відомий філолог, громадівець, українолюб також відзначив потужний інтелектуальний та духовний вплив Єлисавета на розвиток української культури другої половини XIX ст., намагаючись пояснити цей феномен:

«Характеристичне те, що Херсонщина, ця наша Америка, почала останніми часами давати багато талановитих українців: Кропивницький, Карпенко-Карий та брати його Садовський та Саксаганський, тепер з'явився Винниченко. Та воно й не диво, бо в степи тікали найенергійніші, найздібніші люди з кріпаків України» [8, с. 328].

Тож Євген Чикаленко відразу потрапив під вплив потужних та різноманітних кіл «єлисаветградських українців». Саме так Є. Чикаленко називав представників української інтелігенції Єлисаветграда [8, с. 89].

Коло перше – освітнє. З першого дня навчання в «реалці» він почав спілкуватися українською, за яку його принижували в Одесі. Першим, хто заговорив з ним рідною мовою, був його сусід по парті Панас Тобілевич, у майбутньому Панас Саксаганський [8, с. 84]. Під час занять вчителі використовували українську, перекладаючи терміни з російської на більш зрозумілу для студентів-реалістів мову. Директор училища Завадський дискутував з ними на суспільно-політичні теми, дозволяв висловлювати власну точку зору. Є. Чикаленко відзначив цю особливість: *«В державних школах оту меншість, що опонувала йому, викинули б у 24 години і віддали у жандармерію» [8, с. 89].*

Слова свого хрещеного літературного батька міг підтвердити і сам В. Винниченко. Спочатку його посадили в карцер, а потім вигнали з Єлисаветградської класичної чоловічої гімназії за вишиванку, українську мову та написану ним поему про запорожців [4, с. 20].

Коло друге – театральне. Театр «корифеїв».

Саме в Єлисаветі Є. Чикаленко вперше побував на виставі трупи Марка Кропивницького, що справила на нього незабутнє враження: *«В Єлисаветграді тоді я на своїм віку вперше побачив українську виставу, яка зробила на мене враження*

на все життя: йшла п'єса «Назар Стодоля...» [8, с. 86].

В іншому місці він підкреслив визначальну роль «театру корифеїв» в історії України: «*Театр український, в якому скупчилися такі висококласні артисти як Кропивницький, Тобілевич, Садовський, Саксаганський, Заньковецька, став найбільшим фактором відродження української нації*» [8, с. 103].

В цьому його підтримав Дмитро Пильчиков, якого Є. Чикаленко, разом із Л. Смоленським, відносив до кола «найвидатніших українців». Д. Пильчиков був під величезним враженням від гри своїх земляків, бо сам був уродженцем Олександрійського повіту Херсонської губернії. Він пророкував театру «велику роллю в національному відродженні українців» [8, с. 123].

Є. Чикаленко дружив з корифеями театру, особливо з Панасом Саксаганським, і деякий час навіть жив з ними в одному будинку по вулиці Знам'янській (нині Тобілевичів) у передмісті з мальовничою назвою Чечора [8, с. 91].

Коло третє – політичне. Громада Михалевича.

У 1878 році Євген Чикаленко став членом українського гуртка, що за змістом своєї діяльності нагадував «Громаду». Це не випадково, бо його засновником був, вже згадуваний О. Семененком, лікар Опанас Михалевич – член Старої Київської громади, друг Володимира Антоновича. Склад учасників гуртка з огляду на їхній майбутній внесок в розвиток української справи був надпотужним: Євген Чикаленко, Микола Левитський, Іван Тобілевич, Марко Кропивницький, Микола Садовський [8, с. 96 – 97]. Є. Чикаленко згадував про настанови О. Михалевича учасникам гуртка: «*Михалевич навчав нас, що всі шляхи ведуть до відродження нації і нехай кожен з нас вибирає собі праці по своїй уподобі і здібностям*» [8, с. 99].

Отже, своєрідними випускниками неофіційної української громади, які обрали для себе «сродну працю» на користь України, можемо вважати засновників українського професійного театру Марка Кропивницького та братів Тобілевичів; фундатора кооперативного руху Миколу Левитського; засновника українського меценатства Євгена Чикаленка

Згодом за участь в елісаветградському «антиурядовому гуртку» його учасники були покарані. Є. Чикаленка відправили на заслання в Перешори [8, с. 150]. Там йому знову став у пригоді досвід елісаветських читань з наукової організації сільськогосподарського виробництва. Ці знання допомогли Є. Чикаленку стати в подальшому «головним ткачем матеріальної тканини української історії» [2, с. 92].

Висновки.

Є. Чикаленко залишив Єлісавет, саме так під впливом української громади міста він почав називати Єлісаветград, у 1881 році, у віці двадцяти років ВЖЕ переконаним українцем [7, с. 149]. Його змістовні аналітичні мемуари, написані гарним стилем, свідчать, що елісаветградська доба життя протягом 1875–1881 рр. мала значний вплив на розвиток національної ідентичності «українського Дон-Кіхота», як назвав його Володимир Панченко [2, с. 225]. Саме в цьому місті, що з 2016 року носить назву Кропивницький, розвинулися паростки його національної свідомості. В особі Є. Чикаленка Україна отримала «*постать по-своєму унікальну. Мецената, який робив все можливе і неможливе, щоб українське не зникло в мороці історії*» [3, с. 225]. Такими словами професор Володимир Панченко оцінив внесок Є. Чикаленка в процеси українського державотворення. Нині в Кропивницькому є вулиця Є. Чикаленка, збереглася будівля Земського реального училища, в якому навчався майбутній меценат, а в краєзнавчому музеї експонується прижиттєвий портрет Євгена Чикаленка роботи Фотія Красицького, подарований його онуком Євгеном Івановичем Чикаленком. Нині на часі створення музейної експозиції, присвяченої меценату, в галереї випускників Земського реального училища, яке продовжує освітні традиції закладу, під назвою Кропивницький інженерний фаховий коледж Центральноукраїнського національного технічного університету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власов В., Кульчицький С., Панарін О. Історія України: комплексне видання. К: Літера ЛТД, 2021. – 512 с.
2. Куценко Л. «Народу самосійні діти...». Українська доля Дикого поля. Херсон: ТОВ «Айлант», 2005. – 120 с.
3. Панченко Є. Український Дон Кіхот. Євген Чикаленко – «головний ткач» матеріальної тканини нашої історії. *Україна incognita*. Бібліотека газети «День». К.: АТЗТ «Українська прес-група», 2002. – 560 с.
4. Панченко В. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: Книга розвідок і мандрівок. К.:Твім інтер, 2004. – 288 с.
5. Семененко О. Харків, Харків... URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Semenenko_Oleksander/Kharkiv_Kharkiv.pdf. (дата звернення 08.12.21).
6. Старовойтенко І. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи. К.: Темпора, 2009. – 544 с.
7. Чикаленко Є. Щоденник (1907 – 1917). У 2 т. Т. 1. К.: Темпора, 2004. – 428 с.
8. Чикаленко Є. Спогади 1861 – 1907. Нью-Йорк: Українська Вільна академія наук, 1955. – 502 с.